

Research Paper**Inflationary Taxation as a Governance Instrument: Socio-Political Implications of Fiscal Policy in the Islamic Republic of Iran*****Parviz Delirpour¹**

¹ Assistant Professor, Department of Political Science, Faculty of Social Sciences, Payam Noor University, Tehran, Iran

DOI: <https://doi.org/10.22034/ipsa.2025.555>

Receive Date: 10 September 2025

Revise Date: 19 November 2025

Accept Date: 03 December 2025

©2021 by the authors, Licensee IPSA, Tehran, Iran. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Extended Abstract**Introduction**

Budget deficits have become a chronic and structural issue in Iran's economy over recent decades. The Islamic Republic has consistently faced imbalances between revenues and expenditures due to heavy dependence on oil income, global price fluctuations, economic sanctions, weak taxation, and rising current costs. This imbalance, manifested as persistent deficits, is not merely a financial phenomenon but has broad consequences for inflation, growth, investment, and public welfare. Inflationary taxation, though indirect, reduces household purchasing power and disproportionately burdens lower-income groups, creating unfair distributive effects. The study pursues three objectives: theoretically, to examine the link between deficits and inflation within classical, Keynesian, monetarist, and public finance perspectives; empirically, to analyze historical data since 1979 to show how inflation has financed deficits; and in policy terms, to assess impacts on fiscal sustainability, social justice, and welfare. The hypothesis suggests inflation has functioned as a hidden tax, enabling governments to cover deficits in the short run but causing instability, declining welfare, and deepening inequality in the long run.

Methodology

This study develops a conceptual framework and methodology by combining economic theories with empirical evidence from Iran's economy since 1979. Key concepts are first defined: a budget deficit occurs when government expenditures exceed revenues, requiring borrowing or alternative financing (Musgrave & Musgrave, 1989). The analytical model focuses on the link between deficits, monetary base, and inflation. In economic literature, the main channel is financing deficits through central bank borrowing, which expands the monetary base, increases liquidity via the money multiplier, and ultimately generates inflation (Sargent & Wallace, 1981). The research employs both documentary analysis and time-series data. The documentary part reviews classical theories of inflationary finance and prior studies, while the empirical part

*** Corresponding Author:****Parviz Delirpour, Ph.D.****E-mail:** parvizdelirpour@pnu.ac.ir

examines Iran's budgetary data, monetary base, liquidity, and consumer price index from official domestic and international sources such as the Central Bank of Iran and the World Bank. This dual approach enables theoretical and empirical testing, situating the study within political economy and socio-political analysis. Its novelty lies in integrating both perspectives to assess not only the direct deficit–inflation relationship but also the mediating role of monetary expansion and inflationary taxation.

Results and Discussion

Inflationary taxation in economies like Iran reflects weak fiscal and institutional governance. When governments monetize deficits instead of reforming taxes or controlling expenditures, it signals ineffective governance and reliance on short-term fixes over sustainable reforms. Iran's budgeting system suffers from structural flaws: strong influence of interest groups, bureaucrats, and politicians; rent-seeking mechanisms such as financial persuasion, exchange, coercion, and refusal; and lack of effective oversight, allowing systematic rent extraction at the expense of public welfare. Despite changes in administrations, these problems persist. Inflationary taxation reduces the real value of household cash assets and has become a significant source of deficit financing. Between 2006 and 2019, about one-third of Iran's budget deficit was covered this way. Debt markets remain shallow due to reliance on banks, strict interest-rate controls, government dominance, poor liquidity, and absence of an active secondary market, limiting private and foreign participation.

Inflation driven by budget deficits has major distributive and social consequences. It erodes the purchasing power of wage earners and retirees, benefits debtors at the expense of creditors, and shifts wealth from lower and middle classes to asset holders. In Iran, "inflationary taxation" has become a key mechanism: by monetizing deficits through central bank borrowing and monetary expansion, governments indirectly finance spending while reducing household real wealth. Between 1979 and 2010, deficits were largely covered by money creation, reinforcing inflationary taxation. Studies show high inflation both results from and worsens deficits, creating a vicious cycle. The IMF (2022) highlights its regressive impact on low-income groups. Socially, inflationary taxation intensifies inequality; politically, it undermines trust and legitimacy; fiscally, it reduces real tax revenues through the Tanzi effect. Culturally, persistent inflation shifts behavior toward gold, currency, and real estate, weakening productive investment and fostering short-termism and speculation.

Table (1). Annual Average Growth of Liquidity (M2) and Inflation Rate (CPI), 2001–2025

Period	Annual Average Growth of Liquidity (M2)	Annual Average Inflation Rate (CPI)	Outcome
Decade of (2001–2010)	~28%	~10%–25%	Liquidity growth was very high; inflation remained double-digit and unstable.
Decade of (2011–2020)	~29% (or slightly higher)	Higher than the previous decade; severe inflationary waves	The correlation between liquidity and inflation intensified.
Period (2021–2025, ongoing)	Annual growth rates ranging from ~20% to above 30% (e.g., Feb 2025: 27.8%, CEIC Data)	Annual inflation rates in recent years have been extremely high; examples: 2024: ~32.46%, 2023: ~44.58% (YCharts)	Conditions have worsened; both liquidity and inflation remain elevated.

Conclusion

The essay concludes Alongside structural dependence on oil and monetary expansion, Iran's fiscal system suffers from the absence of a functioning debt market and independent oversight. Government debt is hidden in banking accounts and the monetary base rather than transparently managed in capital markets, reflecting "fiscal misgovernance" where rules, accountability, and transparency are absent. Inflation in Iran is thus more institutional and political than purely technical. Without redefining the state–society relationship on the basis of fiscal accountability, anti-inflationary policies fail. Through inflation, the government imposes a hidden tax on citizens without explaining how public resources are used, eroding social capital, trust in institutions, and deepening inequality. Reforming the deficit–inflation cycle requires transforming fiscal governance: genuine central bank independence, transparent public finance, elimination of tax rents, and accountable institutions. Without these reforms, Iran remains trapped in a self-reinforcing cycle of deficits, borrowing, inflation, declining trust, and weakened legitimacy.

Keywords: Budget Deficit, Inflationary Taxation, Socio-Political Effects, Fiscal Policy.

References

- Abounouri, A., Moftah, S., & Parezizgashteh, H. (2010). Analysis of the effect of inflation on income distribution in Iran. *Financial Economics*, 5(13), 77–96. (In Persian)
- Ahmadi, S., Khezri, M., Zandi, F., & Safavi, B. (2024). Examining the impact of inflation on rent-seeking from tax revenues: A DSGE approach. *Journal of Macroeconomics Research*, 19(42), 115–138. <http://doi:10.2139/ssrn.4166863> (In Persian)
- Alesina, A., & Perotti, R. (1996). Fiscal discipline and the budget process. *American Economic Review*, 86(2), 401–407.
- Alizadeh (Ed.), *The Economy of Iran*, ed., London: B. Tauris, 2000, ISBN 1-86064-464-3.
- Alizadeh, S., & Momeni, F. (2023). "Examining causes of persistence of inflationary policies in Iran: From the perspective of development analysis". *Economic Research (Growth and Sustainable Development)*, 23(3), 159–187. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.17356768.1402.23.3.7.3> (In Persian)
- Aragaw, A. (2024). "The inflationary effect of the budget deficit: Does financial sector development matter?", *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 13(35), 1–20. p. 6.
- Arta, F., Taheri, M., & Aghaei-Bejestani, M. (2022a). "Pathology of legal delays in tax collection and payment (Comparative study of Iran and the United States)". *Tax Research Journal*, (56), 52–75. (In Persian)

- Bagherpour, A., & Shakery, A. (2023). "Analysis of the relationship between inflation and government budget deficit in Iran's economy: A wavelet coherence approach". *Quarterly Journal of Macroeconomic Research*, 19(2), 95–120. <https://doi.org/10.22047/hsd.2024.433334.1007> (In Persian)
- Bayat, Q., & Vahab. (2020). "Examining the effects of different methods of financing government budget deficit on Iran's macroeconomic variables". *Ravand*, 87(26), 17–46. 10.22034/epj.2025.22757.2703 (In Persian)
- Beer, S., Griffiths, M., & Klemm, A. (2023). "Tax distortions from inflation: What are they? How to deal with them?", *IMF Working Paper*, No. 2023/018, 1–35.
- Blanchard, O. (2017). *Macroeconomics* (7th ed.). Pearson. In: https://library.bsma.edu.ge/BOOKS/Macroeconomics_7th,-blanchardpdf,%202017.pdf.
- Cagan, (1956). "The monetary dynamics of hyperinflation". In M. Friedman (Ed.), *Studies in the Quantity Theory of Money* (pp. 25–117). University of Chicago Press.
- Catao, L. A., & Terrones, M. E. (2005). "Fiscal deficits and inflation". *Journal of Monetary Economics*, 52(3), 529–554.
- CEIC Data. (2025). "Iran M2 Growth (%)". *CEIC Global Database*. Retrieved November 2025, from: <https://www.ceicdata.com/en/indicator/iran/m2-growth>
- Central Bank of the Islamic Republic of Iran. (2005–2024). *Annual reports and monetary statistics (Economic report and balance sheet)*. Tehran: CBI Publications. Retrieved from <https://www.cbi.ir>
- Darrat, A. F. (2000). "Are budget deficits inflationary? A reconsideration of the evidence". *Applied Economics*, 32(4), 527–532.
- Dizaji, Sajjad Faraji. "The effects of oil shocks on government expenditures and government revenues nexus (with an application to Iran's sanctions)", *Economic Modelling*, 40 (2014): 299–313.
- Dornbusch, R., & Fischer, S. (1994). *Macroeconomics* (6th ed.). McGraw-Hill.
- Dornbusch, R., Fischer, S., & Startz, R. (2014). *Macroeconomics* (12th ed.). McGraw-Hill.
- Farzanegan, M. R. (2011). "Oil revenue shocks and government spending behavior in Iran". *Energy Economics*, 33(6), 1055–1069, 1060.
- Friedman, M. (1969). *The optimum quantity of money. In The Optimum Quantity of Money and Other Essays* (pp. 1–50). Aldine. <https://www.dl.fiqhci.com/library/Crypto/economy-money/En/The-Optimum->

Quantity-of-Money-nodrm.pdf

Friedman, M. (1970). "A theoretical framework for monetary analysis". *Journal of Political Economy*, 78(2), 193–238.

Haj Amini, Ahmadi Shadmehri, Mohammadtaher, Fallahi, & Naji Meydani. (2017). "Examining the impact of budget deficit and inflationary taxation on demand-side components in Iran's economy". *Economic Research (Growth and Sustainable Development)*, 16(4), 57–84.
<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.17356768.1395.16.4.4.3> (In Persian)

Hashemi, M., Daneshnia, F., & Ahmadian, G. (2022). "The political economy of development in the Islamic Republic of Iran: Primacy of politics over policy and its developmental consequences". *Political Science Research Journal*, 17(3), 227–274. doi:10.22034/ipsa.2022.466 (In Persian)

Hosseini Kondelaji, M. H., Sameti, M., Amiri, H., & Moayedfar, R. (2016). "Analyzing determinants of tax morale based on social psychology theory: case study of Iran". *Iranian Economic Review*, 20(4), 581–598, 585.

Hosseini-Nasab, A., & Rezagholizadeh, M. (2010). "Examining the fiscal roots of inflation in Iran with emphasis on budget deficit". *Economic Research (Growth and Sustainable Development)*, 10(1), 25–50.

International Monetary Fund (IMF). (2024). Islamic Republic of Iran: 2024 Article IV Consultation – *Staff Report*. Washington, D.C.: IMF Publications. Retrieved from <https://www.imf.org>

Keynes, J. M. (1936). *The general theory of employment, interest and money*. Macmillan.

Khezri, M. (2010). "The political economy of rent-seeking in Iran's government budgeting". *Political Science Research Journal*, Third Series (4), e71. (In Persian)

Metin, K. (1998). "The relationship between inflation and the budget deficit in Turkey". *Journal of Business & Economic Statistics*, 16(4), 412–422.

Mohtashami, T., & Hosseini, S. S. (2008). "The relations of money growth and inflation in Iran economy: Interruption or satiable?", *Economic Research (Modares)*, 8(3), 21–42. p. 30.

Monetary and Banking Research Institute, Central Bank of Iran. (2024). Effects of government budget deficit on inflation rate in the country. Tehran: Central Bank. (In Persian)

Monetary and Banking Research Institute (2022). Policy report on factors affecting liquidity of the government debt market. Tehran: Central Bank. (In

Persian)

Musgrave, R. A., & Musgrave, B. (1989). *Public finance in theory and practice* (5th ed.). McGraw-Hill.

Pesaran, M. H. (2000). *Economic trends and macroeconomic policies in post-revolutionary Iran*. https://files.econ.cam.ac.uk/people-files/mhp1/iran98_0.pdf.

Pesaran, M. H., & Esfahani, H. S. (2009). "The Iranian economy in the twentieth century: A global perspective". *Iranian Studies*, 42(2), 177–211.

Rahimzadeh, & Bayat. (2024). "Examining factors affecting Iran's government budget deficit with emphasis on Islamic financial instruments and exchange rate (ARDL approach)". *Governmental Accounting*, 10(2), 177–190. <https://doi.org/10.30473/gaa.2024.69496.1688> (In Persian)

Saeedi Sarkhanlou, & Dargahi. (2021). "Explaining factors affecting budget deficit in Iran with emphasis on economic and political economy components". *Quarterly Journal of Planning and Budgeting*, 26(1), 5–32. doi:10.52547/jpbud.26.1.3 (In Persian)

Salgi, M., & Nazari, S.M. (2024). "Pathology of production financing with emphasis on Iran's debt market". *Islamic Financial Management Quarterly*, 8(2), 1–24. 10.22108/amf.2024.137439.1795 (In Persian)

Sargent, T. J., & Wallace, N. (1981). "Some unpleasant monetarist arithmetic". *Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review*, 5(3), 1–17.

Sepehrdoost, H., & Barouti, M. (2017). "Examining the inflationary Tanzi effect on the performance of Iran's tax system". *Iranian Economic Research*, 20(72), 1–40. <https://doi.org/10.22054/ijer.2017.8290> (In Persian)

Shakery, A., & Bagherpour, A. (2023). "Analysis of the relationship between inflation and government budget deficit in Iran's economy: A wavelet coherence approach". *Iranian Economic Research*, 28(94), 27–44. 10.22047/hsd.2024.433334.1007 (In Persian)

Shakery, A., & Bagherpour, A. (2023). "Examining the nature of inflation in Iran's economy: A wavelet coherence approach". *Iranian Economic Research*, 28(94), 47–79. <https://doi.org/10.22054/ijer.2022.63350.1036> (In Persian)

Solomon, M., & De Wet, W. A. (2004). "The effect of a budget deficit on inflation: The case of South Africa". *South African Journal of Economics*, 72(2), 430–456.

Süssmuth, B., & Wieschemeyer, M. (2022). "Taxation and the distributional

impact of inflation: The U.S. post-war experience". *Economic Modelling*, 111, Article 105813.

Taghipour, Anoushirvan. (1996). "Examining the relationship between government budget deficit, money growth, and inflation in Iran: A simultaneous equations approach". *Economic and Planning Research Quarterly*, 6(5), 105–132. (In Persian)

Tanzi, V. (1977). "Inflation lags in collection, and the real value of tax revenue". *IMF Staff Papers*, 24(1), 154–1.

Tirtashi Khalili, N. (2014). "Theoretical analysis of the effects of inflationary taxation on economic justice". *Islamic Economics Quarterly*, 14(56), 65–85. (In Persian)

Tokalian, H., Eyvazi, A., & Einian, M. (2025). "The impact of inflation on household wealth distribution in Iran through occupational heterogeneity". *Quarterly Journal of Monetary and Banking Research*, 18(64), 253–281. (In Persian)

World Bank. (2024). "Inflation, consumer prices (annual %) – Iran, Islamic Rep.", *World Development Indicators*. Retrieved November 2025, from: <https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?locations=IR>

YCharts. (2025). "Iran Inflation Rate (Annual %)". *YCharts Economic Indicators*. Retrieved November 2025, from https://ycharts.com/indicators/iran_inflation

مالیات تورمی به مثابه ابزار حکمرانی: اثرات سیاسی-اجتماعی سیاست‌گذاری بودجه‌ای در جمهوری اسلامی ایران

* پرویز دلیرپور^۱

۱. استادیار گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

لینک گزارش نتیجه مشابهت‌یابی: <https://www.samimnoor.ir/view/fa/SimilarityResult?ItemID=85107400042/1%>

 <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.1735790.1404.20.4.5.2>

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی رابطه میان کسری بودجه و تورم در اقتصاد ایران و تحلیل نقش تورم به عنوان ابزار پنهانی برای تأمین مالی دولت انجام شده است. در این راستا، پژوهش در سه سطح انجام می‌شود: نخست، تبیین نظری رابطه کسری بودجه و تورم؛ دوم، تحلیل تجربی روندهای تاریخی بودجه و تورم در ایران با تمرکز بر دوره‌های کاهش درآمد نفتی و تحریم‌ها؛ و سوم، ارزیابی پیامدهای اجتماعی و توزیعی این سازوکار. روش پژوهش، مبتنی بر ترکیب تحلیل اقتصاد سیاسی و جامعه‌شناسی سیاسی برای درک بهتر اثرات سیاسی و اجتماعی این سیاست‌گذاری بودجه‌ای است. نتیجه اینکه تورم در ایران، نه تنها یک پدیده پولی، بلکه ابزاری برای تأمین مالی کسری بودجه بوده است. توصیه‌های سیاست‌گذاری به منظور پرهیز از این شرایط عبارتند از: کاهش وابستگی به نفت، گسترش پایه مالیاتی، افزایش شفافیت مالی، استقلال بیشتر بانک مرکزی، و تقویت نهادهای نظارتی با اثرات مخرب اجتماعی و سیاسی است. پرسش اصلی پژوهش این است که «آیا تورم در اقتصاد ایران، تنها پیامد ناهماهنگی‌های پولی است یا به مثابه سازوکاری پنهان برای تأمین مالی کسری بودجه عمل می‌کند؟» و «این سازوکار چه پیامدهایی برای پایداری مالی دولت، عدالت اجتماعی، و توزیع درآمد به جای می‌گذارد». فرضیه پژوهش چنین است که «در بستر اقتصاد سیاسی ایران، تورم به صورت نوعی «مالیات ناپیدا» امکان انتقال هزینه‌های مالی دولت به جامعه را فراهم کرده و در شرایط کاهش درآمدهای نفتی و فشارهای بیرونی، جایگزین منابع پایدار مالی شده است». روش تحقیق بر تلفیق تحلیل اقتصاد سیاسی و جامعه‌شناسی سیاسی، همراه با بررسی روندهای تاریخی بودجه و تورم، استوار است. یافته‌ها نشان می‌دهد که تورم در ایران بیش از آنکه رخدادی صرفاً پولی باشد، برساخته‌ای نهادی و سیاسی در خدمت بازتولید مالی دولت است؛ سازوکاری که اگرچه در کوتاه‌مدت تداوم حکمرانی مالی را ممکن می‌کند، در بلندمدت به فرسایش رفاه عمومی، تعمیق نابرابری و تضعیف اعتماد نهادی می‌انجامد.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۱۹

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۸/۲۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۱۲

نوع مقاله: پژوهشی

واژگان کلیدی:

کسری بودجه، مالیات تورمی، اثرات اجتماعی-سیاسی، سیاست مالی

* نویسنده مسئول:

پرویز دلیرپور

پست الکترونیک: parvizdelirpoor@pnu.ac.ir

مقدمه

کسری بودجه، یکی از مسائل مزمن و ساختاری اقتصاد ایران در دهه‌های اخیر بوده است. دولت جمهوری اسلامی ایران به دلایل گوناگون از جمله وابستگی شدید به درآمدهای نفتی، نوسانات قیمت جهانی نفت، تحریم‌های اقتصادی، ضعف نظام مالیاتی، و گسترش هزینه‌های جاری، همواره با عدم تعادل میان منابع و مصارف بودجه‌ای روبه‌رو بوده است. این عدم تعادل، که در قالب کسری بودجه آشکار می‌شود، تنها یک پدیده مالی نیست، بلکه پیامدهای گسترده‌ای برای متغیرهای کلان اقتصادی از جمله تورم، رشد اقتصادی، سرمایه‌گذاری، و رفاه عمومی دارد. درواقع، کسری بودجه در ایران به یک ویژگی ساختاری تبدیل شده که نه تنها در دوره‌های رکود و بحران، بلکه حتی در دوره‌های رونق نسبی نیز تداوم یافته است.

مالیات تورمی، اگرچه به ظاهر بدون دریافت مستقیم از مردم به دست می‌آید، اما در عمل با کاهش قدرت خرید خانوارها و انتقال بار مالی به اقشار ضعیف‌تر جامعه، آثار توزیعی ناعادلانه‌ای به همراه دارد؛ از این رو، بررسی نقش تورم در تأمین مالی کسری بودجه، نه تنها یک بحث اقتصادی، بلکه یک مسئله اجتماعی و سیاسی نیز به شمار می‌آید.

اهداف اصلی این پژوهش در سه سطح قابل تبیین است؛ نخست، به لحاظ نظری، تلاش شده است رابطه میان کسری بودجه و تورم در چارچوب نظریه‌های اقتصادی کلاسیک، کینزی، پول‌گرایانه، و اقتصاد سیاسی مالیه عمومی بررسی شود؛ دوم، از منظر تجربی، داده‌های تاریخی و روندهای بودجه‌ای مربوط به اقتصاد ایران تحلیل خواهد شد تا مشخص شود که چگونه تورم در عمل، به عنوان ابزاری برای تأمین کسری بودجه به کار گرفته شده است؛ سوم، از نگاه سیاست‌گذاری، پیامدهای این سازوکار بر پایداری مالی دولت، عدالت اجتماعی، و رفاه عمومی ارزیابی خواهد شد.

پرسش‌های اصلی‌ای که این پژوهش در پی پاسخ‌گویی به آن‌هاست عبارتند از:

۱. در اقتصاد ایران، تورم چگونه به عنوان ابزار تأمین مالی کسری بودجه عمل کرده و کدام شواهد تاریخی و آماری، این رابطه را تأیید می‌کند؟
 ۲. پیامدهای این سازوکار بر پایداری مالی دولت، عدالت اجتماعی، و توزیع درآمد چیست و چه چالش‌هایی را برای آینده اقتصاد ایران ایجاد می‌کند؟
- پیامدهای سازوکار توسل به مالیات تورمی برای جبران کسری بودجه بر پایداری مالی و عدالت اجتماعی قابل توجه است؛ از یک سو، اتکای پیوسته به تورم برای جبران کسری بودجه،

موجب بی‌ثباتی اقتصادی، کاهش اعتماد عمومی، و تضعیف سرمایه‌گذاری می‌شود؛ از سوی دیگر، تورم به گونه‌ای نامتوازن بر اقشار گوناگون جامعه اثر می‌گذارد؛ به گونه‌ای که خانوارهای کم‌درآمد، که بخش عمده‌ای از درآمدها را صرف تأمین کالاهای اساسی می‌شود، بیشترین آسیب را متحمل می‌شوند. در نتیجه، مالیات تورمی به عنوان ابزاری پنهان، بار مالی کسری بودجه را بر دوش ضعیف‌ترین اقشار جامعه می‌گذارد و به تعمیق نابرابری‌های اجتماعی می‌انجامد.

از زاویه سیاست‌گذاری، این مسئله، ضرورت اصلاح ساختار بودجه‌ای کشور را برجسته می‌کند. موضوع کسری بودجه و نقش تورم در تأمین مالی آن، نه تنها یک بحث نظری در اقتصاد کلان، بلکه مسئله‌ای حیاتی برای آینده اقتصاد ایران است. بررسی این موضوع می‌تواند به درک بهتر چرخه‌های تورمی و مالی در ایران کمک کرده و راهکارهایی برای دستیابی به ثبات اقتصادی و عدالت اجتماعی ارائه دهد؛ بنابراین، فرضیه پژوهش این است که «به نظر می‌رسد، در اقتصاد ایران، تورم به عنوان ابزار پنهانی برای تأمین مالی کسری بودجه عمل کرده است؛ به گونه‌ای که دولت‌ها در شرایط محدودیت درآمدی و فشارهای خارجی، با اتکا به خلق پول و افزایش پایه پولی، منابع مالی خود را تأمین کرده‌اند. این سازوکار، اگرچه در کوتاه‌مدت امکان تأمین هزینه‌های دولت را فراهم کرده است، اما در بلندمدت، موجب بی‌ثباتی مالی، کاهش رفاه عمومی، و تعمیق نابرابری‌های اجتماعی شده است.

۱. چارچوب نظری پژوهش

بحث‌های نظری درباره رابطه کسری بودجه و تورم، از سه سنت فکری اصلی سرچشمه می‌گیرند: مالیات تورمی، پیوند بودجه دولت و پول پر قدرت، و دیدگاه‌های کینزی، پول‌گرایان، و اقتصاد سیاسی مالیه عمومی.

در نظریه‌های اقتصادی، رابطه میان کسری بودجه و تورم از طریق پولی‌سازی کسری بودجه توضیح داده می‌شود. نظریه «مالی تورم» تأکید می‌کند که پایداری بدهی دولت و شیوه تأمین مالی کسری، تعیین‌کننده سطح عمومی قیمت‌هاست.

نظریه «مالیات تورمی» تأکید می‌کند که دولت‌ها در رویارویی با کسری مزمن، هنگامی که دسترسی به مالیات کارآمد یا استقراض ارزان محدود است، کسری را با پولی‌سازی

1. Fiscal Theory of Price Level

(استفاده از منابع بانک مرکزی) تأمین می‌کنند. پیامد این سازوکار، کاهش ارزش واقعی مانده‌های نقدی شهروندان و انتقال پنهان بار مالی از طریق تورم است که به مثابه «مالیات تورمی» عمل می‌کند (سارجنت و والاس^۱، ۱۹۸۱، ۱-۳؛ کاگان^۲، ۱۹۵۶، ۲۵). در اقتصادهای درحال توسعه با ظرفیت مالیاتی محدود و بازار بدهی ضعیف، این راه حل کوتاه مدت، پرهزینه، و نابرابر ساز است (سارجنت و والاس، ۱۹۸۱، ۸-۱۰؛ کاگان، ۱۹۵۶، ۳۰-۲۶).

نظریه «بودجه دولت و پول پر قدرت»، پیوند عملیاتی کسری و تورم را از مسیر پایه پولی توضیح می‌دهد: هر واحد کسری که از ترازنامه بانک مرکزی تأمین شود، پایه پولی را افزایش می‌دهد؛ این رشد از مسیر بانکی به نقدینگی بیشتر می‌انجامد و اگر فراتر از ظرفیت تولیدی باشد، فشار قیمتی پایداری ایجاد می‌کند (فریدمن^۳، ۱۹۶۹، ۷-۴). در این نگاه، انضباط بودجه‌ای و قواعد پولی مانند ممنوعیت تأمین مستقیم کسری توسط بانک مرکزی، شرط مهار تورم مزمن است؛ در غیر این صورت، چرخه «کسری-پایه پولی-تورم» ادامه می‌یابد (فریدمن، ۱۹۶۹، ۱۲-۱۰). پول‌گرایان، این نتیجه را بسط داده و بر این نظرند که رشد پایدار حجم پول سرانجام، سطح قیمت‌ها را تعیین می‌کند و پولی‌سازی کسری، منشأ اصلی بی‌ثباتی قیمتی است (فریدمن، ۱۹۷۰، ۱۹۶-۱۹۳).

در مقابل، دیدگاه «کینزی» بر نقش چرخه کسب و کار و شکاف تولیدی تأکید دارد؛ در رکود و بیکاری گسترده، افزایش مخارج دولت و تحمل کسری می‌تواند تقاضای کل را تحریک کرده و تا رسیدن به اشتغال کامل، بدون فشار تورمی شدید، خروج از رکود را تسهیل کند (کینز^۴، ۱۹۳۶، ۱۳۱-۱۲۸). با این حال، حتی در سنت کینزی اگر کسری دائمی از مسیر پولی‌سازی و با وجود انتظارات تورمی شکل گیرد، فشار قیمتی گریزناپذیر خواهد بود و نیاز به مالیات یا بدهی‌گیری غیر پولی مطرح می‌شود (دورنبوش و فیشر^۵، ۱۹۹۴، ۶۲۱).

رویکرد «اقتصاد سیاسی مالیه عمومی»، سطح دیگری به تحلیل می‌افزاید؛ کسری و شیوه تأمین آن، بازتاب ترجیحات اجتماعی، نهادهای بودجه‌ای، و رقابت سیاسی است. دولت‌ها

1. Sargent & Wallace
2. Cagan
3. Friedman
4. Keynes
5. Dornbusch & Fischer

ممکن است زیر فشار گروه‌های ذی‌نفع یا ضعف قواعد بودجه‌ای، مسیر کم‌هزینه سیاسی پولی‌سازی را بر اصلاحات مالیاتی یا انضباط هزینه‌ها ترجیح دهند (السینا و پروتی^۱، ۱۹۹۶، ۴۰۴-۴۰۱). استقلال بانک مرکزی نیز به همین نهادها وابسته است؛ هرچه فرایند بودجه‌ریزی، قاعده‌مندتر و نظارت دموکراتیک قوی‌تر باشد، احتمال توسل به مالیات تورمی کاهش می‌یابد (السینا و پروتی، ۱۹۹۶، ۴۰۷-۴۰۵).

برپایه مبانی یادشده، تعریف مفاهیم کلیدی، روشن می‌شود؛ کسری بودجه، مازاد مخارج دولت بر درآمدهای آن در یک دوره مالی است که می‌تواند از مسیر مالیات، بدهی، یا پولی‌سازی جبران شود؛ تورم، افزایش پیوسته سطح عمومی قیمت‌هاست؛ و مالیات تورمی، کاهش قدرت خرید ناشی از خلق پول که به‌گونه‌ای ضمنی، ارزش واقعی دارایی‌های نقدی را کاهش می‌دهد و بار مالی دولت را به همه دارندگان پول منتقل می‌کند (دورنبوش و فیشر، ۱۹۹۴، ۶۲۱؛ ماسگریو و ماسگریو^۲، ۱۹۸۹، ۵۱۲). الگوی تحلیلی همسو با این نگرش، زنجیره علی زیر را مفروض می‌گیرد:

کسری بودجه ← تأمین از بانک مرکزی ← رشد پایه پولی ← افزایش نقدینگی (از طریق ضرب فزاینده) ← تورم؛ شدت هر پیوند به ظرفیت تولیدی، انتظارات تورمی، و ساختار نهادهای بودجه‌ای و پولی وابسته است (سارجنت و والاس، ۱۹۸۱، ۵-۷؛ فریدمن، ۱۹۶۹، ۹-۶).

از دیدگاه تجربی، آزمون این چارچوب در اقتصاد ایران، نیازمند تحلیل اسنادی برای ترسیم زمینه نهادی و سیاستی و تحلیل داده‌های سری زمانی از سال ۱۳۵۷ تاکنون — به‌منظور سنجش پیوندهای آماری — است؛ تمرکز بر شاخص‌های کسری بودجه، تغییرات پایه پولی، و نرخ تورم، امکان برآورد روابط علی کوتاه‌مدت و پایداری بلندمدت را فراهم می‌کند و می‌تواند نشان دهد که در دوره‌های فشار مالی (کاهش درآمدهای نفتی، تحریم‌ها)، وزن پولی‌سازی کسری و نقش مالیات تورمی در انتقال بار مالی، چگونه تغییر کرده است (پسران^۳، ۱۹۹۲، ۲۲۰)؛ خلاصه اینکه، جمع سه سنت نظری، تصویر سازگار و مکملی ارائه می‌کند: کینزی‌ها شرط‌های چرخه‌ای و ظرفیت را یادآور می‌شوند؛ پول‌گرایان، سازوکار پولی‌سازی و پیامدهای قیمتی را برجسته می‌کنند؛ و اقتصاد سیاسی، ریشه‌های نهادی انتخاب میان اصلاحات سخت

1. Alesina & Perotti

2. Musgrave & Musgrave

3. Pesaran

و راه‌حل‌های پنهان را توضیح می‌دهد. این همنشینی نظری، مبنایی را برای تحلیل واقعیت ایران فراهم می‌کند؛ هنگامی که قواعد بودجه‌ای و استقلال پولی ضعیف است، مالیات تورمی به ابزار غالب تبدیل می‌شود و هرگاه ظرفیت خالی محدود است، آثار قیمتی شدیدتر خواهد بود؛ ترکیبی که به‌طور هم‌زمان، عدالت اجتماعی و پایداری مالی را تهدید می‌کند (ال‌سینا و پروتی، ۱۹۹۶، ۴۰۷-۴۰۱؛ سارجنت و والاس، ۱۹۸۱، ۱۰-۸).

نمودار شماره (۱). نمودار درختی مباحث نظری رابطه کسری بودجه و تورم

۲. پیشینه پژوهش

رابطه میان کسری بودجه و تورم، یکی از مناقشه‌انگیزترین بحث‌های مطرح در ادبیات اقتصادی ایران و جهان به‌شمار می‌آید. در ایران، پژوهش‌های پرشماری ریشه‌های مالی تورم را بررسی کرده‌اند؛ به‌عنوان نمونه، حسینی نسب و رضاقلی‌زاده در مقاله‌ای با عنوان «بررسی ریشه‌های

مالی تورم در ایران با تأکید بر کسری بودجه»، با استفاده از الگوی خودرگرسیون برداری نشان داده‌اند که کسری بودجه، درآمدهای نفتی، و شاخص کالاهای وارداتی از عوامل اصلی تورم در سال‌های ۱۳۵۲ تا ۱۳۸۶ بوده‌اند (حسینی نسب و رضاقلی‌زاده، ۱۳۸۹، ۴۵). این پژوهش، بر سرچشمه مالی تورم تأکید داشته است.

باقری و شاکری «تحلیل رابطه تورم و کسری بودجه دولت در اقتصاد ایران: رویکرد همدوسی موجکی» با بهره‌گیری از رویکرد همدوسی موجکی در دوره ۱۳۷۰ تا ۱۴۰۰ دریافته‌اند که تورم‌های بالا از طریق اثر تانزی، موجب افزایش کسری بودجه و بدهی دولت به بانک مرکزی می‌شوند (باقری و شاکری، ۱۴۰۱، ۱۱۲).

همچنین، برپایه گزارش «پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی» در دهه‌های اخیر، روش‌های گوناگون تأمین مالی کسری، از جمله استقراض از بانک مرکزی، انتشار اوراق بدهی، و برداشت از صندوق توسعه ملی، پیامدهای متفاوتی برای تورم دارد (پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی، ۱۴۰۳، ۱۸).

در پژوهش بیات و قلیچ در پژوهشی با عنوان «بررسی آثار روش‌های مختلف تأمین مالی کسری بودجه دولت بر متغیرهای اقتصاد کلان ایران»، با استفاده از مدل VARX آشکار شده است که اثر تورم‌زای کسری بودجه به نحوه تأمین آن بستگی دارد؛ به گونه‌ای که استفاده از ذخایر ارزی، اثر تورمی کمتری داشته، اما انتشار اوراق یا واگذاری دارایی‌های دولتی، اثر بیشتری ایجاد کرده است (بیات و قلیچ، ۱۳۹۹، ۲۷).

همچنین، باقرپور و شاکری تأکید کرده‌اند که وابستگی بودجه به درآمدهای نفتی و استفاده از منابع بانک مرکزی، عامل تداوم تورم‌های مزمن در ایران بوده است (باقری و شاکری، ۱۴۰۲، ۳۱).

در میان پژوهش‌های خارجی نیز، کاتانو و ترونز^۱ در پژوهشی تحت عنوان «کسری بودجه و تورم» پس از بررسی داده‌های ۱۰۷ کشور دریافته‌اند که میان کسری بودجه و تورم در کشورهای در حال توسعه رابطه مثبت و معناداری وجود دارد؛ در حالی که این رابطه در کشورهای توسعه‌یافته، ضعیف‌تر است (کاتانو و ترونز، ۲۰۰۵، ۱۲).

متین^۲ نیز در پژوهشی با عنوان «رابطه میان تورم و کسری بودجه در ترکیه»، نشان داده

1. Catano & Terrones

2. Metin

است که کسری بودجه، به طور مستقیم موجب افزایش تورم در این کشور شده و سیاست‌های پولی مستقل در مهار آن ناتوان بوده‌اند (متین، ۱۹۹۸، ۷۱۱).

دارات^۱ نیز در پژوهش خود با عنوان «آیا کسری‌های بودجه موجب تورم می‌شوند؟ بازنگری در شواهد» پس از بررسی کشورهای خاورمیانه نتیجه گرفته است که تأمین مالی کسری از طریق پایه پولی، عامل اصلی تورم‌های مزمن در منطقه است (دارات، ۲۰۰۰، ۵۱۷).

بر پایه نتایج پژوهش آراگا^۲ در پژوهشی با عنوان «اثر تورم‌زای کسری بودجه: اهمیت توسعه بخش مالی»، که به کمک داده‌های پانل و مدل‌های پویا انجام شده است، کسری بودجه اثر تورمی دارد و توسعه بخش مالی، شدت این اثر را کاهش می‌دهد (آراگا، ۲۰۲۴، ۶). همچنین، سولومون و دو وِت^۳ در پژوهشی با عنوان «اثر کسری بودجه بر تورم: مطالعه موردی آفریقای جنوبی»، درباره آفریقای جنوبی دریافته‌اند که در نبود استقلال کافی بانک مرکزی، کسری بودجه به افزایش سطح عمومی قیمت‌ها منجر می‌شود (سولومون و دو وِت، ۲۰۰۴، ۴۵۰).

بنابراین، در ایران و بسیاری از کشورهای در حال توسعه، رابطه میان کسری بودجه و تورم مثبت و معنادار است؛ هرچند شدت آن به ساختار اقتصادی و شیوه تأمین مالی بستگی دارد. نوآوری پژوهش حاضر در برقراری پیوند میان نظریه و واقعیت نهادی اقتصاد ایران است که نقش امر سیاسی در آن بر بایسته‌های سیاستی اولویت دارد (هاشمی و همکاران، ۱۴۰۱). این پژوهش، با ترکیب تحلیل نظری و شواهد تجربی، بررسی کرده است که چگونه انتخاب ابزار تأمین مالی کسری (از استقراض بانکی تا انتشار اوراق و برداشت از منابع نفتی) بر نرخ تورم، توزیع درآمد، و پایداری مالی دولت تأثیر می‌گذارد و الگویی بومی برای تحلیل این رابطه ارائه می‌کند.

۳. روش و چارچوب نظری پژوهش

در پژوهش حاضر، چارچوب مفهومی و روش‌شناسی بر پایه ترکیب نظریه‌های اقتصادی و شواهد تجربی اقتصاد ایران از سال ۱۳۵۷ تا امروز طراحی شده است.

نخست، لازم است مفاهیم کلیدی به گونه‌ای دقیق تعریف شوند. «کسری بودجه» به وضعیتی

1. Darrat

2. Araga

3. Solomon & De Wet

گفته می‌شود که در آن مخارج دولت از درآمدهای آن فراتر رود و دولت برای جبران این شکاف به استقراض یا منابع جایگزین متوسل شود (ماسگریو و ماسگریو، ۱۹۸۹، ۲۱۵).

«مالیات تورمی» نیز به کاهش قدرت خرید پول بر اثر افزایش حجم پول برای تأمین کسری‌های دولت گفته می‌شود؛ در این فرایند، دارندگان پول بدون پرداخت مالیات مستقیم، هزینه تأمین مالی دولت را از طریق کاهش ارزش واقعی دارایی‌های نقدی خود متحمل می‌شوند (سارجنت و والاس، ۱۹۸۱، ۳-۱).

الگوی تحلیلی پژوهش حاضر بر پیوند میان کسری بودجه، پایه پولی، و تورم تمرکز دارد. در ادبیات اقتصادی، مهم‌ترین مسیر اثرگذاری کسری بودجه بر تورم، تأمین مالی کسری از طریق استقراض از بانک مرکزی است؛ در این حالت، کسری بودجه، پایه پولی را افزایش می‌دهد و رشد پایه پولی با ضریب فزاینده پولی، نقدینگی را بالا برده و سرانجام، تورم ایجاد می‌کند (سارجنت و والاس، ۱۹۸۱، ۴).

در این پژوهش از ترکیب تحلیل اسنادی و تحلیل داده‌های سری زمانی اقتصاد ایران بهره گرفته خواهد شد. در بخش اسنادی، متون نظری و پژوهش‌های پیشین درباره رابطه کسری بودجه و تورم مرور می‌شوند تا چارچوب نظری پژوهش شکل گیرد؛ این مرور، دربردارنده آثار کلاسیک مانند نظریه مالی تورم، و پژوهش‌های داخلی و خارجی است. در بخش تجربی، داده‌های سری زمانی اقتصاد ایران از سال ۱۳۵۷ تاکنون بررسی می‌شوند. متغیرهای اصلی پژوهش نیز عبارتند از: کسری بودجه دولت (به قیمت ثابت)، پایه پولی، نقدینگی، و شاخص بهای کالاها و خدمات مصرفی. داده‌های این بخش نیز از منابع رسمی داخلی و بین‌المللی، همچون بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، بانک جهانی، و... استخراج شده‌اند.

این روش پژوهش، امکان بررسی رابطه کسری بودجه، پایه پولی، و تورم را هم به‌لحاظ نظری و هم تجربی فراهم می‌کند. تحلیل اسنادی، جایگاه تحقیق در ادبیات علمی را روشن می‌کند و تحلیل داده‌های سری زمانی، آزمون فرضیه‌ها را با رویکردی بین‌رشته‌ای (اقتصاد سیاسی و جامعه‌شناسی سیاسی)، در بستر واقعی جامعه و اقتصاد ایران امکان‌پذیر می‌سازد. نوآوری پژوهش در ترکیب دو رویکرد است؛ به‌این‌ترتیب افزون‌بر بررسی رابطه مستقیم کسری بودجه و تورم، نقش میانجی پایه پولی و مالیات تورمی نیز در چارچوبی منسجم تحلیل می‌شود.

۴. یافته‌های پژوهش

در این بخش، یافته‌های پژوهش درباره روند تاریخی و عوامل مؤثر بر کسری بودجه دولت جمهوری اسلامی ایران، بررسی و ارتباط کسری بودجه با تحولات اقتصادی، سیاست‌های مالی و پولی، و پیامدهای آن بر متغیرهایی مانند نقدینگی و تورم تحلیل شده است.

۴-۱. روند کسری بودجه دولت جمهوری اسلامی ایران

درک واقعیت اقتصادی ایران در پیوند میان کسری بودجه، نقش بانک مرکزی، رشد نقدینگی، و تورم، نیازمند نگاه تاریخی است. در دهه ۱۳۶۰، اقتصاد جنگی با تأمین مالی اضطراری و تکیه مستقیم به پایه پولی شکل گرفت. در دهه ۱۳۷۰ با تعدیل ساختاری و آزادسازی نسبی، ترکیب پایه پولی تغییر کرد و در دهه ۱۳۹۰، تحریم‌ها و کاهش درآمدهای ارزی، «کسری‌های پنهان» را به فشارهای پولی آشکار تبدیل کردند.

از دهه ۱۳۵۰، وابستگی بودجه به نفت موجب شد که در دوره‌های رونق، هزینه‌های جاری و عمرانی افزایش یابد، اما در رکود نفتی (به دلیل چسبندگی هزینه‌ها) کسری بودجه مزمن شود (ساعدی سارخانلو و درگاهی، ۱۴۰۰، ۳۵). در دهه ۱۳۹۰، با توجه به تحریم‌ها و کاهش صادرات نفت، تکیه دولت به استقراض از بانک مرکزی و انتشار اوراق بدهی افزایش یافت و تورم و فشار مالی را تشدید کرد (شاگری و باقرپور، ۱۴۰۲، ۷۸). همچنین، رشد هزینه‌های جاری، به‌ویژه حقوق و یارانه‌ها، بدون تناسب با درآمدهای مالیاتی پایدار، شکاف منابع و مصارف را عمیق‌تر کرد (رحیم‌زاده و بیات، ۲۰۲۴، ۱۲).

در مجموع، کسری بودجه ایران، نه تنها ناشی از نوسانات نفتی، بلکه پیامد ترکیبی از عوامل ساختاری، ضعف مالیاتی، فشارهای سیاسی، و محدودیت‌های تحریم است. اصلاح ساختار بودجه و تنوع‌بخشی به منابع درآمدی، شرط اساسی برای کاهش کسری مزمن و دستیابی به ثبات مالی پایدار به‌شمار می‌آید.

در ایران، کسری بودجه، بیشتر ناشی از وابستگی به درآمدهای نفتی و نوسانات آن بوده است (حسینی نسب و رضاقلی‌زاده، ۱۳۸۹، ۴۵). تورم به افزایش پیوسته و عمومی سطح قیمت‌ها در اقتصاد گفته می‌شود که قدرت خرید پول را کاهش می‌دهد (بلانچارد^۱، ۲۰۱۷، ۱۲۲). تورم مزمن، یکی از ویژگی‌های ساختاری اقتصاد ایران است که ارتباط نزدیکی با

1. Blanchard

سیاست‌های مالی و پولی دارد (باقرپور و شاکری، ۱۴۰۲، ۱۱۲). مالیات تورمی نیز مفهومی است که به کاهش ارزش واقعی دارایی‌های نقدی مردم بر اثر افزایش سطح عمومی قیمت‌ها اشاره دارد و درواقع، نوعی درآمد غیرمستقیم برای دولت به‌شمار می‌آید؛ زیرا، با افزایش پایه پولی و خلق نقدینگی، دولت می‌تواند کسری بودجه خود را تأمین کند (کاگان، ۱۹۵۶، ۲۵).

اقتصاد ایران با مشکلات ساختاری مزمنی روبه‌رو است؛ به‌گونه‌ای که وابستگی شدید به نفت، تمرکزگرایی و ضعف نهادی، آسیب‌پذیری آن در برابر شوک‌های خارجی را افزایش داده است. برپایه یافته‌های پژوهش فرزندگان^۱، شوک‌های نفتی، همواره رفتار مالی دولت را تغییر داده و مانع سیاست‌گذاری مالی پایدار شده‌اند. ضعف نظام مالیاتی نیز چالش مهمی است؛ سهم مالیات در بودجه پایین بوده و فرار مالیاتی، معافیت‌های غیرضروری، و نبود شفافیت، منابع دولت را محدود کرده است (فرزندگان، ۲۰۱۱، ۱۰۶۰). همچنین، براساس یافته‌های پژوهش حسینی^۲ و همکاران، ناکارآمدی نظام وصول مالیات، توان دولت در تأمین مالی پایدار را کاهش داده است (حسینی کندلجی و همکاران، ۲۰۱۶، ۵۸۵).

افزون‌براین، فشارهای سیاسی، نقش مهمی در افزایش هزینه‌ها دارند. گروه‌های ذی‌نفوذ، دولت را به‌سوی افزایش هزینه‌های جاری و یارانه‌ای سوق داده‌اند (دیزجی^۳، ۲۰۱۴، ۱۳۲). فشارهای سیاسی داخلی، هزینه‌های عمومی و نظامی را بالا برده و کسری بودجه و تورم را تشدید کرده است.

۲-۴. نقش بانک مرکزی در تأمین مالی کسری بودجه

در دهه ۱۳۶۰، جنگ و اضطراب مالی، استقراض مستقیم از بانک مرکزی و سیاست‌های جبرانی را به ابزار اصلی تأمین منابع تبدیل کرد که پیامد آن، رشد سریع پایه پولی و تورم دورقمی بود. در دهه ۱۳۷۰، با اجرای برنامه‌های تعدیل، ممنوعیت تدریجی استقراض مستقیم دولت از بانک مرکزی، و استفاده از حساب ذخیره ارزی، ترکیب پایه پولی تغییر کرد؛ اما آزادسازی ارزی و مالی در کنار ناتوانی در مهار ناترازی بانکی و بنگاه‌های دولتی، فشارهای تورمی را محدود نکرد. در دهه ۱۳۹۰، با کاهش شدید درآمدهای نفتی و محدودیت‌های

1. Farzanegan

2. Hosseini Kondelaji

3. Dizaji

بانکی بین‌المللی، شبکه بانکی داخلی به «جایگزین غیربهرینه» برای تأمین کسری تبدیل شد؛ بدهی دولت به شبکه بانکی و سپس، بدهی بانک‌ها به بانک مرکزی، زنجیره‌ای از خلق نقدینگی را رقم زد که هم‌زمان با شوک‌های ارزی، تورم را به سطوح بالاتری رساند. به لحاظ علی، رابطه کسری بودجه و تورم در ایران، هم‌زمان دوطرفه است؛ از یک سو، پولی‌سازی کسری و رشد اجزای نقدینگی با اثر قوی بلندمدت بر تورم؛ و از سوی دیگر، اثر تانزی (تخریب ارزش واقعی درآمدهای مالیاتی به واسطه تورم و تأخیر وصول)، که خود، کسری را تشدید کرده و نیاز به منابع پرهزینه‌تر را بالا می‌برد. در فرکانس‌های بلندمدت، علیت از رشد پول به تورم قوی‌تر است و در کوتاه‌مدت، بازخورد تورم به رشد شبه پول و اعتبارات بانکی محسوس می‌شود؛ به بیان روشن‌تر، تورم ایران، تنها پولی نیست و کیفیت نقدینگی (ترکیب پول/شبه پول، منشأ خلق اعتبار) تفاوت می‌سازد (پورمحمدی و همکاران، ۱۴۰۳، ۳۳-۲۷).

شواهد حاکی از این است که در دوره‌هایی مانند دهه ۱۳۶۰ و اوایل دهه ۱۳۹۰، استقراض دولت از بانک مرکزی و برداشت از صندوق توسعه ملی، موجب جهش نقدینگی و تورم شده است (پژوهشکده پولی و بانکی، ۱۴۰۳، ۱۸). افزون‌براین، اثر تانزی، بیانگر این است که تورم، خود، کسری بودجه را تشدید می‌کند؛ زیرا، درآمدهای مالیاتی با تأخیر دریافت می‌شود و ارزش واقعی آن‌ها کاهش می‌یابد؛ در حالی که هزینه‌های دولت، به سرعت با تورم افزایش می‌یابد (تانزی^۱، ۱۹۷۷، ۷)؛ بنابراین، رابطه دوسویه‌ای میان کسری بودجه و تورم وجود دارد که از طریق پایه پولی و مالیات تورمی تقویت می‌شود.

افزون‌براین، هم‌حرکتی تاریخی شاخص‌های اسمی (نقدینگی، نرخ ارز، تورم) حاکی از این است که در دوره‌های شوک ارزی و افت درآمد ارزی، انتظارات تورمی به سرعت جابه‌جا شده و مسیر هزینه مبادله و واردات نهاده‌ها فعال می‌شود؛ در این حالت، حتی با کاهش موقت رشد پایه پولی، تورم از مسیر انتظارات و هزینه‌ها پایدار می‌ماند. برآوردهای ساختاری اقتصاد ایران نیز تأیید می‌کند که کسری بودجه عملیاتی، از طریق مسیرهای متفاوت (استقراض مستقیم، بدهی به بانک‌ها، اوراق، و برداشت ارزی) آثار ناهمسانی بر پایه پولی و نقدینگی دارد؛ به‌طورکلی، تأمین غیراوراقی و بانکی کسری، تورم‌زاتر از تأمین اوراقی است، هرچند در نبود عمق بازار بدهی و استقلال مؤثر بانک مرکزی، حتی تأمین اوراقی می‌تواند از مسیر

1. Tanzi

بازتأمین بانکی، فشار پولی ایجاد کند.

روی هم رفته، واقعیت اقتصادی سه دهه اخیر ایران به روشنی نشان دهنده یافته‌های زیر است:

۱. ریشه ترکیبی تورم (پولی/ساختاری) با محوریت ناترازی‌های بودجه‌ای و بانکی؛
۲. وابستگی شدت اثر کسری بودجه به «شیوه تأمین مالی»؛
۳. نقش انتظارات و شوک‌های ارزی به عنوان شتاب دهنده کوتاه مدت؛
۴. اهمیت کیفیت نقدینگی و ناترازی ترازنامه‌ها در ماندگاری تورم.

اصلاح مسیر، بدون مهار کسری عملیاتی، افزایش استقلال و پاسخ‌گویی بانک مرکزی، عمق بخشی به بازار بدهی، و بازسازی ترازنامه بانک‌ها، به سختی قابل تصور است. ادبیات داخلی و بین‌المللی در سطح روش شناختی نیز هم نظر است که در بلندمدت، رابطه پایداری میان رشد نقدینگی و تورم برقرار است و در اقتصادهای در حال توسعه، ارتباط معنادار کسری و تورم، قوی تر از اقتصادهای پیشرفته مشاهده می‌شود؛ تجربه ایران، مصداق روشن این الگوها است.

۵. بحث و تحلیل

برپایه نظریه‌های پولی کلاسیک، رشد نقدینگی در بلندمدت همواره به تورم می‌انجامد. در ایران، شواهد تجربی حاکی از این است که این نظریه‌ها تا حد زیادی با واقعیت هماهنگی دارند. کسری بودجه دولت در دهه‌های اخیر، بیشتر از طریق استقراض مستقیم یا غیرمستقیم از بانک مرکزی و شبکه بانکی تأمین شده و این امر به رشد پایه پولی و نقدینگی و سرانجام، تورم مزمن انجامیده است (حسنی و شاه‌مرادی، ۲۰۲۰، ۴۴).

با این حال، تفاوت ایران با بسیاری از کشورها در شدت و پایداری این رابطه است. در اقتصادهای توسعه یافته، بازار بدهی عمیق^۱ و استقلال بانک مرکزی توانسته است اثرات تورمی کسری بودجه را تعدیل کند؛ اما در ایران، ضعف بازار بدهی، محدودیت‌های ناشی از تحریم، و وابستگی تاریخی بودجه به نفت موجب شده است که کسری بودجه به گونه‌ای مستقیم تر به تورم تبدیل شود (امیری و توکلیان، ۲۰۲۱، ۷۳).

۱. بازار بدهی عمیق به بازاری گفته می‌شود که در آن ابزارهای بدهی، مانند اوراق قرضه دولتی، شرکتی، و شهرداری، با حجم بالا، تنوع گسترده، و نقدشوندگی مناسب معامله می‌شوند. در چنین بازاری، سرمایه‌گذاران با درجه‌های گوناگون ریسک و افق‌های زمانی متفاوت می‌توانند ابزار متناسب با نیاز خود را بیابند و همین امر موجب کاهش هزینه تأمین مالی برای دولت‌ها و شرکت‌ها می‌شود.

۱-۵. بررسی کارکرد «مالیات تورمی» در اقتصاد ایران

مالیات تورمی در اقتصادهایی مانند ایران، به ضعف حکمرانی مالی و نهادی گره خورده است؛ جبران کسری بودجه از طریق پولی‌سازی به‌جای اصلاح مالیات یا کنترل هزینه‌ها، نشانگر ناتوانی در حکمرانی کارآمد و ترجیح راه‌حل‌های کوتاه‌مدت بر اصلاحات پایدار است؛ از این رو، می‌توان این‌گونه نتیجه گرفت که کشور با پدیده حکمرانی نامطلوب (وجود ساختار حکمرانی، اما عملکرد معیوب) به‌جای حکمرانی خوب روبه‌رو شده است که خود، بیانگر افول تدریجی ظرفیت حکومت برای تنظیم، کنترل، یا هدایت اقتصاد و جامعه است.

نظام بودجه‌ریزی ایران دچار ضعف‌های پرشماری است که از آن جمله می‌توان به نقش پررنگ گروه‌های فشار، بوروکرات‌ها، سیاست‌مداران، و تأمین‌کنندگان منابع عمومی در تقویت رانت‌جویانه بودجه، چهار «الگوی تعاملی» رانت (اقناع مالی، مبادله مالی، اجبار مالی، و امتناع مالی) که دال بر سازوکارهای ساختاری رانت‌جویی است، فقدان سازوکارهای کنترلی مؤثر که اجازه می‌دهد رانت‌جویی به‌گونه‌ای نظام‌مند ادامه یابد و منافع عمومی قربانی شود، و تعامل رانت‌جویانه بین تأمین‌کنندگان منابع عمومی و تیم سیاسی که سبب تخصیص منابع به منافع خاص می‌شود، اشاره کرد. متأسفانه با وجود تغییر دولت‌های گوناگون، هنوز این مشکلات برطرف نشده و نظام بودجه‌ریزی کشور کماکان با این معضلات دست‌به‌گریبان است (خضری، ۱۳۸۸، ۶۷-۵۵).

مالیات تورمی، یکی از نتایج این نظام بودجه‌ریزی است که به کاهش ارزش واقعی دارایی‌های نقدی مردم بر اثر افزایش سطح عمومی قیمت‌ها می‌انجامد. امروزه آشکار شده است که سهم مالیات تورمی در تأمین مالی کسری بودجه ایران، چشمگیر است. در بازه ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۸، حدود یک‌سوم کسری بودجه دولت از طریق مالیات تورمی جبران شده است. این امر بیانگر این است که دولت، به‌جای اصلاح ساختار مالیاتی یا کاهش هزینه‌های غیرضروری، از مسیر تورم به‌عنوان ابزار تأمین مالی استفاده کرده است. بازار بدهی ایران، به دلایل ساختاری و نهادی، عمیق نیست؛ نخست، بخش عمده تأمین مالی اقتصاد ایران همچنان از طریق نظام بانکی انجام می‌شود و سهم اوراق بدهی در مقایسه با کشورهای دارای بازار مالی پیشرفته، بسیار ناچیز است. این امر ناشی از کنترل شدید نرخ بهره توسط نهادهای ناظر و حضور پررنگ دولت به‌عنوان بازیگر اصلی در بازار بدهی

است که مانع شکل‌گیری منحنی بازده کارآمد و جذابیت برای سرمایه‌گذاران می‌شود (سلگی و نظاری، ۲۰۲۴، ۱۲)؛ دوم، ضعف در نقدشوندگی اوراق بدهی و نبود بازار ثانویه فعال، مانع آن می‌شود که سرمایه‌گذاران بتوانند به راحتی اوراق خود را معامله کنند. در حالی که در بازارهای عمیق، حجم بالای معاملات و حضور گسترده خریداران و فروشندگان، موجب کاهش ریسک نقدینگی می‌شود، در ایران، محدودیت‌های نهادی و تحریم‌های بین‌المللی باعث شده‌اند که بیشتر اوراق بدهی در اختیار بانک‌ها و نهادهای دولتی باقی بمانند و مشارکت بخش خصوصی و خارجی بسیار محدود باشد (پژوهشکده پولی و بانکی، ۲۰۲۲، ۵).

نکته مهم این است که مالیات تورمی، ماهیتی غیرعادلانه دارد. گروه‌های ثروتمندتر می‌توانند دارایی‌های خود را به شکل زمین، مسکن، طلا، یا ارز نگهداری کنند و از تورم سود ببرند، در حالی که طبقات متوسط و پایین جامعه، بیشترین زیان را متحمل می‌شوند (فرزانگان و باتمانقلیچ^۱، ۲۰۲۴، ۱۲). مالیات تورمی به دلیل ماهیت پنهان و غیرمستقیم خود، بار مالی بیشتری را بر دوش اقشار کم‌درآمد می‌گذارد و از این رو، ناعادلانه به شمار می‌آید. هنگامی که دولت برای جبران کسری بودجه اقدام به چاپ پول مازاد می‌کند، سطح عمومی قیمت‌ها افزایش یافته و قدرت خرید خانوارها کاهش می‌یابد. از آنجاکه خانوارهای کم‌درآمد، بخش عمده درآمد خود را صرف کالاهای ضروری می‌کنند، بیش از گروه‌های دیگر از کاهش ارزش پول آسیب می‌بینند، در حالی که گروه‌های ثروتمندتر با دسترسی به دارایی‌های واقعی و مالی می‌توانند ارزش دارایی‌های خود را در برابر تورم، حفظ کنند و حتی افزایش دهند. به بیان روشن‌تر، مالیات تورمی، نوعی انتقال پنهان ثروت از عموم مردم به دولت است که بدون فرایند شفاف مالیاتی انجام می‌شود و عدالت توزیعی را نقض می‌کند. پژوهش‌های گوناگون نشان داده‌اند که این نوع مالیات به گونه‌ای نظام‌مند موجب گسترش نابرابری و بی‌عدالتی اقتصادی می‌شود (خلیلی تیرتاشی، ۱۳۹۳، ۷۲).

1. Farzanegan & Batmanghelidj

جدول شماره (۱). تغییرات رشد نقدینگی و نرخ تورم در اقتصاد ایران (۱۳۸۰-۱۴۰۴)

دوره ۱۳۸۰-۱۴۰۴	میانگین سالانه رشد نقدینگی (M2)	میانگین سالانه نرخ تورم (CPI)	نتیجه
دهه (۱۳۸۰) ۱۳۸۰-۱۳۸۹	۲۸٪ درصد	۱۰-۲۵٪ درصد	رشد نقدینگی بسیار بالا؛ تورم دورقمی و ناپایدار بوده است.
دهه (۱۳۹۰) ۱۳۹۰-۱۳۹۹	۲۹٪ درصد (یا کمی بیشتر)	بالا تر از دهه قبل؛ موج های تورمی شدید	همبستگی نقدینگی و تورم تشدید شده است.
بازه ۱۴۰۰-۱۴۰۴ (۱۴۰۰ تاکنون)	رشد های سالانه (گاهی ۲۰ درصد تا بالای ۳۰ درصد: Feb2025) (CEIC Data) 27.8 درصد	نرخ های تورم سالانه در سال های اخیر بسیار بالا؛ نمونه: ۲۰۲۴: ۳۲،۴۶٪ درصد؛ ۲۰۲۳: ۴۴،۵۸٪ درصد (YCharts)	شرایط تشدید شده اند؛ نقدینگی و تورم هر دو بالا هستند.

منبع: تنظیم پژوهشگر براساس داده های بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، CEIC Data و YCharts

۲-۵. پیامدهای اجتماعی و توزیعی تورم ناشی از کسری بودجه

تورم ناشی از کسری بودجه، پیامدهای گسترده ای برای توزیع درآمد و عدالت اجتماعی دارد؛ نخست، تورم موجب کاهش قدرت خرید حقوق بگیران و بازنشستگان می شود؛ دوم، تورم به نفع بدهکاران و به زیان بستانکاران عمل می کند؛ زیرا، ارزش واقعی بدهی ها کاهش می یابد؛ سوم، تورم موجب انتقال ثروت از طبقات متوسط و پایین به گروه های دارای دارایی های غیرنقدی می شود.

گفته شد که مالیات تورمی، یکی از مفاهیم کلیدی در اقتصاد ایران است که به ویژه در شرایط کسری بودجه مزمن و محدودیت های مالی دولت اهمیت یافته است. این مالیات در واقع، کاهش ارزش واقعی دارایی های نقدی مردم بر اثر افزایش سطح عمومی قیمت ها است که به گونه ای غیرمستقیم به نفع دولت عمل می کند. هنگامی که دولت برای جبران کسری بودجه به استقراض از بانک مرکزی یا افزایش پایه پولی متوسل می شود، نقدینگی در اقتصاد افزایش یافته و تورم ایجاد می شود. در این فرایند، قدرت خرید خانوارها کاهش می یابد و دولت بدون وضع مالیات رسمی، بخشی از منابع مورد نیاز خود را از جامعه تأمین می کند. در ایران در طول سال های ۱۳۵۸ تا ۱۳۸۹، کسری بودجه، بیشتر از طریق خلق پول تأمین شده و مالیات تورمی به عنوان یکی از پیامدهای اصلی این روند عمل کرده است (حاج امینی و همکاران، ۱۳۹۶، ۶۱). همچنین، تحلیل ها با استفاده از رویکرد همدوسی موجکی نشان داده اند که تورم های بالا در ایران، نه تنها نتیجه کسری بودجه هستند، بلکه خود نیز کسری بودجه را تشدید و

چرخه‌ای معیوب از افزایش بدهی دولت و مالیات تورمی ایجاد کرده‌اند (شاکری و باقرپور، ۱۴۰۳، ۱۱). افزون‌براین، صندوق بین‌المللی پول (۲۰۲۲) نیز در گزارش خود درباره ایران تأکید کرده است که اتکای دولت به تأمین مالی تورمی، فشار دوجندانی بر اقشار کم‌درآمد وارد کرده و موجب افزایش نابرابری اجتماعی شده است؛ بنابراین، مالیات تورمی در ایران، نه تنها ابزاری برای تأمین مالی دولت بوده، بلکه پیامدهای توزیعی و اجتماعی گسترده‌ای نیز به‌همراه داشته است.

۳-۵. پیامدهای اجتماعی، سیاسی، و فرهنگی تورم مالیاتی

«تورم مالیاتی» هنگامی رخ می‌دهد که افزایش سطح عمومی قیمت‌ها در نتیجه خلق پول یا دیرکرد در گردآوری درآمدهای اسمی، به کاهش ارزش حقیقی دارایی‌ها و درآمدها منجر شود و به این ترتیب، بار مالی به‌صورت پنهان از بخش خصوصی به دولت منتقل شود (بیر و همکاران^۱، ۲۰۲۳، ۱-۳). این پدیده، افزون‌بر پیامدهای اقتصاد کلان، پیامدهای توزیعی، نهادی، و رفتاری بلندمدتی برای جامعه دارد. نخستین پیامد، در حوزه توزیعی و اجتماعی شکل می‌گیرد؛ افزایش تورم، بیشترین فشار را بر اقشار کم‌درآمد وارد می‌کند؛ زیرا، سهم هزینه‌های ضروری در سبد مصرفی آنان بالاتر، و توان پوشش شوک‌های قیمتی، محدودتر است (ابونوری، مفتاح، و پرهیزی‌گشتی، ۱۳۸۹، ۹۶-۷۷). در صورت عدم شاخص‌سازی نظام مالیاتی، پدیده‌هایی مانند «پله‌ای شدن نرخ‌های مالیاتی» و «مالیات بر سود تورمی» تشدید می‌شود (زوسموت و ویشمایر^۲، ۲۰۲۲).

پیامد دوم، به عرصه سیاسی و نهادی مربوط می‌شود. درواقع، تأمین مالی غیرشفاف دولت از طریق تورم، موجب کاهش اعتماد عمومی و مشروعیت سیاسی می‌شود (این موضوع در پژوهش‌های گوناگونی مستند شده است) (سپهردوست و باروتی، ۱۳۹۶، ۲۵-۱۰). اقتصاد ایران به دلایل پرشماری درگیر معضلاتی مانند کسری بودجه و تورم دورقمی است که برپایه ادبیات نظری و شواهد تجربی، رابطه دوطرفه‌ای بین این دو عامل وجود دارد. در ایران، اثر تانزی به‌صورت کاهش درآمدهای مالیاتی واقعی ناشی از دیرکرد در تشخیص و دریافت مالیات و افزایش تورم ظهور یافته است. نتایج پژوهش‌های جدید، حاکی

1. Beer, et.al.

2. Süßmuth & Wieschemeyer

از این است که وقفه‌های قانونی و اجرایی در فرایند دریافت (از اظهار تا دریافت قطعی)، همراه با تورم بالا، باعث می‌شود که بخش چشمگیری از درآمد مالیاتی پیش‌بینی شده، در زمان دریافت، ارزش خود را از دست بدهد و دولت را به‌سوی استفاده از منابع پولی و راهکارهای غیربودجه‌ای سوق دهد (آرتا، طاهری، و آقایی‌بجستانی، ۱۴۰۱، ۵۵-۵۳). همچنین، شواهد مدل‌سازی «DSGE» و تحلیل‌های تجربی جدید، بیانگر این است که تکان‌های تورم در کوتاه‌مدت ممکن است درآمد اسمی را افزایش دهند، اما اثرات رانت‌جویانه و تأخیر در دریافت در میان‌مدت، درآمدهای حقیقی را کاهش می‌دهد؛ به‌گونه‌ای که در پژوهش‌های ۱۴۰۳، این روند با کاهش پایدار درآمدهای مالیاتی و تشدید کسری بودجه همراه بوده است (احمدی و همکاران، ۱۴۰۳، ۱۲۵-۱۲۲).

پیامد سوم، در بعد فرهنگ و رفتار اقتصادی است که تداوم تورم‌زا و بی‌ثباتی قیمتی، ساختار انگیزشی عاملان اقتصادی را تغییر می‌دهد؛ خانوارها و بنگاه‌ها به‌جای اختصاص منابع به پس‌انداز ریالی و سرمایه‌گذاری مولد (به‌منظور حفظ ارزش دارایی‌ها) به‌سوی خرید دارایی‌های «حفظ‌کننده ارزش» مانند طلا، ارز، و املاک گرایش می‌یابند و در نتیجه، گرایش تولیدمحور و افق سرمایه‌گذاری بلندمدت تضعیف می‌شود. این تحول رفتاری — که در متون تجربی ایران به‌عنوان یکی از مسیرهای مهم انتقال پیامدهای تورم‌شناسایی شده است — هم‌زمان، اعتماد عمومی به سیاست‌های پولی و ارزی را نیز کاهش می‌دهد و زمینه را برای تقویت فرهنگ کوتاه‌مدت‌نگر و سوداگری فراهم می‌کند (علیزاده و مؤمنی، ۱۴۰۲، ۱۶۱-۱۵۹؛ توکلیان، عیوضی، و عینیان، ۱۴۰۴، ۲۷۶-۲۷۱).

۴-۵. نقد سیاست‌های مالی و پولی دولت

سیاست‌های مالی و پولی دولت ایران در دهه‌های اخیر، پیوسته مورد انتقاد بوده است. نخستین نقد، به وابستگی شدید بودجه به درآمدهای نفتی مربوط می‌شود. این وابستگی موجب شده است که با هر شوک منفی در قیمت یا صادرات نفت، کسری بودجه افزایش یابد و دولت به‌سوی تأمین مالی تورم‌زا حرکت کند (حکیمیان، ۲۰۲۰، ۴۱).

دومین نقد، به ضعف در اصلاح ساختار مالیاتی مربوط است. در حالی که ظرفیت بالایی برای افزایش مالیات‌های مستقیم و کاهش فرار مالیاتی وجود دارد، دولت‌ها به‌دلیل ملاحظات سیاسی، کمتر به این اصلاحات توجه داشته‌اند که نتیجه آن، اتکای بیشتر به مالیات تورمی بوده

است (شاهمرادی و حسینی، ۲۰۲۱، ۵۵).

سومین نقد به نقش بانک مرکزی مربوط می‌شود. در ایران، استقلال بانک مرکزی، محدود بوده و این نهاد در عمل، به بازوی تأمین مالی دولت تبدیل شده است. در دوره‌های افزایش کسری بودجه، رشد پایه پولی، بیشتر ناشی از بدهی دولت و بانک‌ها به بانک مرکزی بوده است (تقوی و محمدی، ۲۰۲۱، ۱۰۴).

چهارمین نقد به سیاست‌های پولی انبساطی، بدون پشتوانه تولیدی مربوط است. در شرایطی که ظرفیت تولیدی اقتصاد محدود است، افزایش نقدینگی، تنها به تورم منجر می‌شود. این وضعیت در ایران، بارها تکرار شده و بیانگر اینکه سیاست‌های پولی، بدون هماهنگی با سیاست‌های ساختاری و تولیدی، کارایی لازم را ندارند (اوای‌سی‌دی^۱، ۲۰۲۱، ۲۲).

پنجمین نقد، به ضعف بازار بدهی و ابزارهای مالی مربوط می‌شود. در حالی که در بسیاری از کشورها دولت‌ها، کسری بودجه خود را از طریق انتشار اوراق بدهی بلندمدت تأمین می‌کنند، در ایران، عمق بازار بدهی محدود بوده و این ابزارها نتوانسته‌اند جایگزین مناسبی برای استقراض از بانک مرکزی باشند (بانک جهانی، ۲۰۲۱، ۵۴).

بنابراین، نظریه‌های اقتصادی درباره رابطه کسری بودجه و تورم، تا حد زیادی با واقعیت ایران انطباق دارند؛ اما شدت و پایداری این رابطه در ایران، به دلیل ساختار نهادی و وابستگی به نفت، بیشتر است. مالیات تورمی در ایران، نقش مهمی در تأمین مالی کسری بودجه داشته، اما پیامدهای اجتماعی و توزیعی آن بسیار منفی بوده است. سیاست‌های مالی و پولی دولت نیز به دلیل ضعف در اصلاحات ساختاری، محدودیت استقلال بانک مرکزی، و ناکارآمدی بازار بدهی، نتوانسته‌اند مانع تداوم تورم‌های مزمن شوند؛ بنابراین، اصلاحات نهادی در حوزه مالیات، استقلال بانک مرکزی، و توسعه بازار بدهی، برای کاهش نقش مالیات تورمی و بهبود عدالت اجتماعی، ضروری است.

نتیجه‌گیری

رابطه پایدار و مزمن کسری بودجه و تورم در اقتصاد ایران را نمی‌توان تنها در چارچوب روابط فنی میان متغیرهای کلان توضیح داد؛ بلکه باید آن را بازتابی از «الگوی خاص حکمرانی مالی دولت ایران» به‌شمار آورد؛ الگویی که در آن، اقتدار سیاسی بر منطق اقتصادی غلبه دارد و

1. OECD

تأمین مالی دولت بیش از آنکه متکی به شفافیت، پاسخ‌گویی، و عدالت باشد، بر دسترسی انحصاری به منابع رانتی و ابزارهای تورم‌زا استوار است. این چرخه، نه محصول خطاهای مقطعی سیاستی، بلکه نتیجه ساختار نهادی‌ای است که بازتولید کسری و تورم را به بخش جدایی‌ناپذیری از کارکرد دولت تبدیل کرده است.

در این چارچوب، «وابستگی تاریخی بودجه به نفت» نقش «ریشه‌ای» دارد. نفت، که در کشورهای توسعه‌یافته به منبعی برای سرمایه‌گذاری مولد تبدیل شده است، در ایران، ابزاری است برای تداوم الگوی دولت رانتیر و بازتوزیع سیاسی. هرگاه درآمدهای نفتی کاهش یافته، دولت برای پوشش کسری، به جای اصلاح ساختار هزینه یا افزایش کارایی مالیاتی، از مسیر ساده‌تر اما پرهزینه‌تر «خلق پول و استقراض از بانک مرکزی» استفاده کرده است. این وابستگی نهادی، دولت را در برابر فشارهای تورمی، آسیب‌پذیر و در برابر اصلاحات ساختاری، بی‌انگیزه کرده است.

در سطح پولی، «وابستگی بانک مرکزی به اراده دولت»، نه تنها موجب از بین رفتن استقلال سیاست پولی شده، بلکه درعمل، به معنای نهادینه شدن «تورم دستوری» بوده است. رشد پایه پولی ناشی از بدهی دولت و بانک‌ها، بیانگر تبدیل بانک مرکزی به بازوی مالی دولت است. در چنین ساختاری، سیاست‌گذار پولی، فاقد ابزار کنترل انتظارات تورمی و فاقد اعتبار در میان کنشگران اقتصادی است. این وضعیت، مصداقی از «حکمرانی پولی ناکارآمد» است که در آن، نهاد تخصصی، تابع اراده سیاسی و نیاز مالی است نه هدف ثبات قیمت‌ها.

از منظر مالیاتی، «مالیات تورمی» در ایران، به نوعی «ابزار ناپیدای تأمین مالی دولت» تبدیل شده است. با توجه به عدم اصلاح واقعی نظام مالیاتی و به دلیل مقاومت گروه‌های ذی‌نفوذ، دولت، هزینه تأمین مالی خود را از طریق کاهش ارزش پول ملی، بر دوش اقشار فاقد قدرت چانه‌زنی نهاده است. این نوع مالیات، نه تنها غیرشفاف و ناعادلانه است، بلکه در سطح فرهنگی نیز به شکل‌گیری احساس بی‌اعتمادی عمیق به دولت منجر شده است؛ زیرا، شهروندان، درک می‌کنند که ثرویشان بدون رضایت آن‌ها و خارج از سازوکار رسمی مالیات‌ستانی، به گونه‌ای نامرئی کاهش می‌یابد. بدین‌سان، مالیات تورمی، تنها پدیده‌ای اقتصادی نیست، بلکه «شکل خاصی از حکمرانی غیرپاسخ‌گو» است که مشروعیت دولت را تضعیف می‌کند؛ تداوم چنین شرایطی، این پیام را به جامعه منتقل می‌کند که گویا برای حاکمیت، نه مشروعیت، بلکه حفظ اقتدار سیاسی، اهمیت دارد.

در کنار این عوامل، «نبود بازار بدهی کارآمد و چارچوب نظارتی مستقل» موجب شده است که دولت به جای تأمین مالی شفاف و بلندمدت، از مسیرهای غیررسمی و پرهزینه استفاده کند. بدهی دولت درعمل، در حساب‌های بانکی و پایه پولی پنهان می‌شود، نه در بازار سرمایه قابل نظارت. این وضعیت، یکی از نشانه‌های «ناحصرانی مالی» است؛ یعنی جایی که دولت بدون شفافیت، بدون قاعده، و بدون پاسخ‌گویی عمل می‌کند.

تحلیل دقیق، حاکی از این است که «مسئله تورم در ایران» بیش از اینکه فنی یا اقتصادی باشد، نهادی و سیاسی است. تازمانی که رابطه دولت و جامعه بر مبنای پاسخ‌گویی مالی بازتعریف نشود، سیاست‌های ضدتورمی محکوم به شکست هستند. دولت ایران از طریق تورم، مالیات پنهانی از مردم دریافت می‌کند و در مورد چگونگی مصرف منابع عمومی نیز پاسخ‌گو نیست. نتیجه چنین وضعیتی، «کاهش سرمایه اجتماعی»، «بی‌اعتمادی به نهادها»، «تشدید نابرابری طبقاتی»، و «زوال ظرفیت دولت برای حکمرانی مؤثر» است.

بنابراین، اصلاح چرخه کسری بودجه و تورم، تنها در صورتی امکان‌پذیر است که با «تحول در الگوی حکمرانی مالی و بازسازی رابطه دولت با شهروندان» همراه شود. استقلال واقعی بانک مرکزی، شفاف‌سازی مالیه عمومی، حذف رانت‌های مالیاتی، و شکل‌گیری نهادهای پاسخ‌گو، پیش‌شرط‌های این گذار به‌شمار می‌آیند و بدون این اصلاحات، دولت ایران در همان چرخه خودتشدیدکننده باقی خواهد ماند: کسری بودجه، استقراض، تورم، کاهش اعتماد، و سرانجام، تضعیف مشروعیت سیاسی و کارآمدی اقتصادی.*

منابع

- ابونوری، عباسعلی؛ مفتاح، سمیه؛ و پرهیزی گشتی، هادی (۱۳۸۹). تجزیه و تحلیل اثر تورم بر توزیع درآمد در ایران. اقتصاد مالی، ۵(۱۳)، ۹۶-۷۷.
- احمدی، سمیه؛ خضری، محمد؛ زندی، فاطمه؛ و صفوی، بیژن (۱۴۰۳). بررسی تأثیر تورم بر رانت جویی از درآمدهای مالیاتی: رویکرد DSGE. پژوهشنامه اقتصاد کلان، ۱۹(۴۲)، ۱۳۸-۱۱۵.
<http://doi:10.2139/ssrn.4166863>
- آرتا، فرناز؛ طاهری، محسن؛ و آقایی بجستانی، مریم (۱۴۰۱). آسیب شناسی وقفه های قانونی مرحله وصول و پرداخت مالیات (مطالعه تطبیقی ایران و ایالات متحده). پژوهشنامه مالیات، ۵۶(۵)، ۷۵-۵۲.
- باقرپور اسکویی، الناز؛ و شاکری، عباس (۱۴۰۲). تحلیل رابطه تورم و کسری بودجه دولت در اقتصاد ایران: رویکرد همدوسی موجهی. فصلنامه پژوهش های اقتصاد کلان، ۱۹(۲)، ۹۵-۱۲۰.
<https://doi.org/10.22047/hsd.2024.433334.1007>
- بیات، سعید؛ و قلیچ، وهاب (۱۳۹۹). بررسی آثار روش های مختلف تأمین مالی کسری بودجه دولت بر متغیرهای اقتصاد کلان ایران. روند، ۸۷(۲۶)، ۴۶-۱۷.
epj.2025.22757.2703/10,22034
- پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی (۱۴۰۳). آثار کسری بودجه دولت بر نرخ تورم در کشور. تهران: بانک مرکزی. ۱۸.
- پژوهشکده پولی و بانکی (۱۴۰۱). گزارش سیاستی بررسی عوامل مؤثر در نقدشوندگی بازار بدهی دولتی. تهران: بانک مرکزی.
- پورمحمدی، احمد؛ طباطبایی نسب، زهره؛ ابطحی، سیدیحیی؛ دهقان تفتی، محمدعلی (۱۴۰۲). کاربرد تحلیل همدوسی موجه در کشف رابطه بین پویایی های قیمت نفت و رفتار ادواری سیاست مالی در ایران. بررسی مسائل اقتصاد ایران. روند، ۸۷(۸۸-۸۷)، ۴۶-۱۷.
[doi:10.30465/ce.2023.43531.183](https://doi.org/10.30465/ce.2023.43531.183)
- تقی پور، انوشیروان (۱۳۷۵). بررسی ارتباط بین کسری بودجه دولت، رشد پول، و تورم در ایران به روش معادلات همزمان. فصلنامه پژوهشنامه اقتصاد و برنامه ریزی، ۶(۵)، ۱۳۲-۱۰۵.
- خلیلی تیرتاشی، نصرالله (۱۳۹۳). تحلیل نظری آثار مالیات تورمی بر عدالت اقتصادی. اقتصاد اسلامی، ۵۶(۱۴)، ۱۱۸-۹۳.
- عیوضی، احیاء؛ توکلیان، حسین؛ و عینیان، مجید (۱۴۰۳). تأثیر تورم بر توزیع ثروت خانوار ایرانی از طریق ناهمگنی شغلی. پژوهش های پولی و بانکی، ۱۸(۶۴)، ۲۵۳-۲۸۱.
<https://doi.org/10.61882/jmbr.18.64.253>
- حاج امینی، مهدی؛ احمدی شادمهری، محمدطاهر؛ فلاحی، محمدعلی؛ و ناجی میدانی، علی اکبر (۱۳۹۵). بررسی تأثیر کسری بودجه و مالیات تورمی بر اجزای طرف تقاضا در اقتصاد ایران. پژوهش های رشد و توسعه پایدار، ۱۶(۴)، ۸۴-۵۷.

- حسینی نسب، ابراهیم؛ و رضاقلی زاده، مهدیه (۱۳۹۰). بررسی ریشه‌های مالی تورم در ایران (با تأکید بر کسری بودجه). پژوهش‌ها و چشم‌اندازهای اقتصادی، ۱۰(۱)، ۷۰-۴۳.
<https://doi.org/10.1001.1.17356768.1389.10.1.1.2>
- خلیلی تیرتاشی، نصرالله (۱۳۹۴). تحلیل نظری آثار مالیات تورمی بر عدالت اقتصادی. اقتصاد اسلامی، ۱۴(۵۶)، ۹۳-۱۱۶.
- رحیم‌زاده، اشکان؛ و بیات، علی (۱۴۰۳). بررسی عوامل تأثیرگذار بر کسری بودجه دولت در ایران با تأکید بر ابزار مالی اسلامی و نرخ ارز (رهیافت ARDL). حسابداری دولتی، ۱۰(۲)، ۱۹۰-۱۷۷.
<https://doi.org/10.30473/gaa.2024.69496.1688>
- ساعدی سارخانلو، علیرضا؛ و درگاهی، حسن (۱۴۰۰). تبیین عوامل مؤثر بر کسری بودجه در ایران با تأکید بر مؤلفه‌های اقتصادی و اقتصاد سیاسی. پژوهشنامه اقتصاد و برنامه‌ریزی، ۲۶(۱)، ۳۲-۵.
<https://doi.org/10.52547/jpbud.26.1.3>
- سپهردوست، حمید؛ و باروتی، مهسا (۱۳۹۶). بررسی اثر تورمی تانزی بر عملکرد نظام مالیاتی در ایران. پژوهش‌های اقتصادی ایران، ۲۲(۷۲)، ۴۰-۱.
<https://doi.org/10.22054/ijer.2017.8290>
- سلگی، محمد؛ و نظاری، سید مرتضی (۱۴۰۲). آسیب‌شناسی تأمین مالی تولید با تأکید بر بازار بدهی در ایران. مدیریت دارایی و تأمین مالی، ۱۱(۴)، ۱۲۰-۹۳.
<https://doi.org/10.22108/amf.2024.137439.1795>
- شاکری، عباس؛ و باقرپور اسکویی، الناز (۱۴۰۲). بررسی ماهیت تورم در اقتصاد ایران: رویکرد همدوسی موجکی. پژوهش‌های اقتصادی ایران، ۲۸(۹۴)، ۷۹-۴۷.
<https://doi.org/10.22054/ijer.2022.63350.1036>
- علیزاده، سعیده؛ و مؤمنی، فرشاد (۱۴۰۲). بررسی علل تداوم سیاست‌های تورم‌زا در ایران: از منظر سطح تحلیلی توسعه. پژوهش‌های اقتصادی (رشد و توسعه پایدار)، ۲۳(۳)، ۱۸۷-۱۵۹.
- عیوضی، احیاء؛ توکلیان، حسین؛ و عینیان، مجید (۱۴۰۳). تأثیر تورم بر توزیع ثروت خانوار ایرانی از طریق ناهمگنی شغلی. پژوهش‌های پولی و بانکی، ۱۸(۶۴)، ۲۸۱-۲۵۳.
<https://doi.org/10.61882/jmbr.18.64.253>
- هاشمی، مسعود؛ دانش‌نیا، فرهاد؛ و احمدیان، قدرت (۱۴۰۱). اقتصاد سیاسی توسعه در ج.ا.ا: تقدم امر سیاسی بر امر سیاستی و پیامدهای توسعه‌ای آن. پژوهشنامه علوم سیاسی، ۱۷(۳)، ۲۷۴-۲۲۷.
doi: 10.22034/ipsa.2022.466

Alesina, Alberto, & Perotti, Roberto (1996). Fiscal Discipline and the Budget Process. *American Economic Review*, 86(2), 401-407.

Aragaw, Alemayehu. (2024). The Inflationary Effect of the Budget Deficit: Does Financial Sector Development Matter? *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 13(35), 1-20.

Beer, Sebastian, Griffiths, Mark, & Klemm, Alexander (2023). Tax Distortions

- from Inflation: What are They? How to Deal with Them? *IMF Working Paper*, No. 2023/018, 1-35.
- Blanchard, Olivier Jean (2017). *Macroeconomics* (7th ed.). Pearson.
- Cagan, Phillip. (1956). The Monetary Dynamics of Hyperinflation. In Milton Friedman (Ed.), *Studies in the Quantity Theory of Money* (pp. 25-117). University of Chicago Press.
- Catão, Luis Antonio, & Terrones, Marco Enrique (2005). Fiscal Deficits and Inflation. *Journal of Monetary Economics*, 52(3), 529-554.
- CEIC Data. (2025). Iran M2 Growth (%). *CEIC Global Database*. Retrieved November 2025, from <https://www.ceicdata.com/en/indicator/iran/m2-growth>
- Central Bank of the Islamic Republic of Iran (2005-2024). Annual Reports and Monetary Statistics (Economic Report and Balance Sheet). Tehran, Iran: Central Bank of the Islamic Republic of Iran. Retrieved from <https://www.cbi.ir>
- Darrat, Ali F (2000). Are Budget Deficits Inflationary? A Reconsideration of the Evidence. *Applied Economics*, 32(4), 527-532.
- Dizaji, Sajjad Faraji (2014). The Effects of Oil Shocks on Government Expenditures and Government Revenues Nexus (with an Application to Iran's Sanctions). *Economic Modelling*, 40, 299-313.
- Dornbusch, Rudiger, & Fischer, Stanley (1994). *Macroeconomics* (6th ed.). McGraw-Hill.
- Farzanegan, Mohammad Reza (2011). Oil Revenue Shocks and Government Spending Behavior in Iran. *Energy Economics*, 33(6), 1055-1069.
- Friedman, Milton (1969). The Optimum Quantity of Money. In *The Optimum Quantity of Money and Other Essays* (pp. 1-50). Aldine Publishing Company.
- Friedman, Milton. (1970). A Theoretical Framework for Monetary Analysis. *Journal of Political Economy*, 78(2), 193-238.
- Hosseini Kondelaji, Mohammad Hossein, Sameti, Majid, Amiri, Hossein, & Moayedfar, Rasoul (2016). Analyzing Determinants of Tax Morale Based on Social Psychology Theory: Case Study of Iran. *Iranian Economic Review*, 20(4), 581-598.
- International Monetary Fund (2024). Islamic Republic of Iran: 2024 Article IV Consultation—Staff Report. *International Monetary Fund*.
- Keynes, John Maynard (1936). The General Theory of Employment. *Interest and Money*. Macmillan.
- Metin, Kivildim (1998). The Relationship between Inflation and the Budget Deficit in Turkey. *Journal of Business & Economic Statistics*, 16(4), 412-422.

- Mohtashami, Tahmoures, & Hosseini, Seyed Shahram (2008). The Relations of Money Growth and Inflation in Iran Economy: Interruption or Satiab? *Economic Research (Modares)*, 8(3), 21-42.
- Musgrave, Richard Abel, & Musgrave, Peggy Brewer (1989). *Public Finance in Theory and Practice (5th ed.)*. McGraw-Hill.
- Pesaran, Mohammad Hashem, & Esfahani, Hadi Salehi (2009). The Iranian economy in the twentieth century: A global perspective. *Iranian Studies*, 42(2), 177-211.
- Pesaran, Mohammad Hashem (2000). Economic Trends and Macroeconomic Policies in Post-revolutionary Iran. In Parvin Alizadeh (Ed.), *The Economy of Iran: Dilemmas of an Islamic State* (pp. 63-100). I.B. Tauris.
- Sargent, Thomas John, & Wallace, Neil (1981). Some Unpleasant Monetarist Arithmetic. *Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review*, 5(3), 1-17.
- Solomon, Munyama, & De Wet, Willem Albert (2004). The Effect of a Budget Deficit on Inflation: The Case of South Africa. *South African Journal of Economics*, 72(2), 430-456.
- Süssmuth, Bernd, & Wieschemeyer, Michael (2022). Taxation and the distributional impact of inflation: The U.S. Post-war Experience. *Economic Modelling*, 111, Article 105813.
- Tanzi, Vito (1977). Inflation, Lags in Collection, and the Real Value of Tax Revenue. *IMF Staff Papers*, 24(1), 154-167.
- World Bank. (2024). Inflation, Consumer Prices (Annual %) – Iran, Islamic Rep. World Development Indicators. Retrieved November 2025, from <https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?locations=IR>
- YCharts. (2025). Iran Inflation Rate (Annual %). Retrieved November 2025, from https://ycharts.com/indicators/iran_inflation.